

МОЛОДШИЙ ШКІЛЬНИЙ ВІК ЯК СЕНСИТИВНИЙ ПЕРІОД ДЛЯ ФОРМУВАННЯ НАБУТОЇ БЕЗПОРАДНОСТІ.

Один з кращих дослідників набутої безпорадності, професор Пенсільванського Університету Мартін Селігман вважає, що набута безпорадність розвивається у випадку, якщо людина вважає, що невдачі будуть переслідувати її не тільки в цій конкретній ситуації, але і в будь-якій іншій, з якою вона зіткнеться, не тільки сьогодні, але й у майбутньому. А найважливішою умовою такої установки на глобальність і стабільність невдач є впевненість людини, що у всіх своїх невдачах винна вона сама (її бездарність, дурість, безвілля, невміння справитися з труднощами), тоді як успіх, якщо він раптом приходить, обумовлений випадковим вдалим збігом обставин або чиеюсь допомогою [1].

Для різних вікових періодів взаємовідносини особистості з соціумом на фоні набутої безпорадності мають свої специфічні особливості. Об'єктивна оцінка подій, що відбуваються і переживаються людиною та їх суб'єктивне значення можуть не співпадати на різних вікових етапах. На відміну від дорослих, у яких невдачі, які є об'єктивно важливими, можуть переживатися менш інтенсивно, у молодших школярів, підлітків події, які пов'язані із відчуттям власної безпорадності та неповноцінності, можуть переживатися суб'єктивно більш гостро, але мати менше суб'єктивне значення. Ці особливості впливають на корекцію безпорадності: чим старшою стає людина, тим менше можливостей для корекції сценаріїв поведінки, установок і звичок особистості.

Оскільки безпорадність – це відмова від активності, пасивність і уникнення необхідності долати складну ситуацію, то така позиція не може не позначитися на гармонійності дозрівання особистості. Ступінь продуктивності особистості в провідній або значимій діяльності, формування установок на відмову від активності, їх генералізація і закріплення, поява безпорадності і її глобалізація будуть тісно взаємопов'язані та впливати один на одного.

Затримка дозрівання новоутворень на одному віковому етапі буде закономірно відобразитися на формуванні інших.

У молодшому шкільному віці ступінь вираження безпорадності часто взаємопов'язаний з умовами дозрівання таких новоутворень як довільність регуляції і саморегуляції, усвідомленість психічних процесів та їх інтелектуалізація, формування самостійності дій і планування.

Так, на думку В. Ротенберга, якщо в значущій сфері діяльності людини або у провідній діяльності (в період формування особистості) відбувається фрустрація мотивів, які задають цю діяльність, то формується установка на відмову від пошуку і пасивна стратегія реагування. Дитина ще не здатна пов'язувати результат з поведінкою і ступенем контрольованості ситуації, а компенсаторні механізми не сформовані, тому безпорадність генералізується на всі сфери, і як результат – загальний спад рівня пошукової активності і зниження його потенціалу в майбутньому [2].

У міру розширення сфери взаємодії дитини з навколишнім світом, з'являються можливості змінювати поведінку і безпорадність може втрачати свою глобальність. Якщо ж фрустрація провідної діяльності та пошукової активності продовжиться, наприклад, через постійні заборони і окрики, що характеризують авторитарний стиль виховання, то результатом стане формування емоційної напруженості. Така напруженість не дозволить активно включатися в діяльність, призведе до затримки в розвитку пізнавально-інтелектуальної сфери та спровокує порушення спілкування. У поєднанні з постійною неможливістю реалізації у провідній діяльності це може призвести до глобалізації безпорадності і закріплення установки відмови від пошуку.

Молодший шкільний вік – це особливий сенситивний період, період активного розвитку самосвідомості, коли найважливіші новоутворення виникають у всіх сферах психічного розвитку: змінюється інтелект, особистість, соціальні відносини.

На думку Л.І.Божович, до числа новоутворень, що характеризують готовність до шкільного навчання у цих сферах, відноситься поява

опосередкованої мотивації, внутрішніх етичних інстанцій і зародження самооцінки [3]. Можна припустити, що у дітей зі сформованою в період дошкільного дитинства відмовою від пошуку гальмується або спотворюється формування цих особливостей, що в процесі навчання може зіграти несприятливу роль і сприяти подальшому розвитку пасивної стратегії поведінки.

Е. Еріксон вважає центральним новоутворенням молодшого шкільного віку формування почуття компетентності. Навчальна діяльність – основна для молодшого школяра, і якщо в ній дитина не відчуває себе компетентною, її особистісний розвиток спотворюється. Тому особливе значення має рівень досягнень, який дитина набуває на даному віковому етапі. Якщо у цьому віці дитина не відчує радість пізнання, не набуде уміння вчитися, не навчиться дружити, чи не знайде упевненість у своїх здібностях і можливостях, зробити це надалі буде значно важче і вимагатиме великих душевних і фізичних зусиль.

Шкільний вік у порівнянні з дошкільним характеризується значно більшими можливостями компенсації безпорадності, якщо вона розвивається. Однак, це більшою мірою відноситься до середніх класів, ніж до початкових. Якщо для старшого школяра набута безпорадність може не поширюється на інші сфери за рахунок компенсації у позанавчальній діяльності, то для молодшого школяра можливостей компенсації менше, оскільки велика значимість оцінки вчителем результатів праці саме в провідній діяльності. Недооцінка потенціалу дитини і невіра у її можливості служать причиною зниження активності і вибору стратегії пасивного реагування. Якщо невстигаючий учень вважає, що причиною його поганих оцінок є відсутність здібностей, низький рівень інтелекту, то в цьому випадку його безпорадність, обумовлена внутрішньою причиною, стабільна і всеосяжна, і подібна оцінка своїх здібностей може зумовити не тільки відставання з усіх предметів, але і невдачі в майбутньому.

Причини неуспішності можуть приписуватися також зовнішнім обставинам, наприклад, коли невдачі пояснюються завищеними вимогами

педагогів та батьків. Якщо така установка стосується тільки одного предмета, то безпорадність носитиме локальний характер і не відображається на засвоєнні знань і з інших дисциплін.

Незалежно від того, з якої причини погіршується успішність у школяра, позиція вчителя відіграє важливу роль у подоланні або закріпленні цього відставання. Негативні оцінки, які йдуть одна за однією, не тільки не стимулюють учня до більш інтенсивного навчання, але остаточно підривають його віру у власні можливості, надію на поліпшення свого становища і інтерес до навчання. Якщо дитину постійно звинувачують у непосидючості, ліні, неуважності, то у неї може сформуватися установка про власну безпорадність, і кожен неуспіх тільки підкріпить цю установку.

Безпорадність буде, таким чином, проявляється у всіх аспектах: знижується інтерес до навчання, не помічаються власні успіхи, навіть якщо вони іноді мають місце, наростає емоційне напруження. Перекладання дитиною відповідальності на збіг обставин і невезіння може виступати як захисний механізм, що запобігає стабілізації безпорадності.

Таким чином, висока пошукова активність у провідній діяльності, висока успішність і визнання з боку значущих дорослих, сміливість, готовність вступати у відносини з однолітками, з одного боку, і орієнтація на групові норми, здатність до саморегуляції на основі оцінок дорослих і самооцінки, з іншого, стануть основою для майбутньої успішності та позитивних особистісних перетворень.

Література

1. Селигман, М. Новая позитивная психология: Научный взгляд на счастье и смысл жизни [Текст] // М. Селигман. – М., «София», 2006. – 368 с.
2. Ротенберг, В.С. Сновидения, гипноз и деятельность мозга [Текст] / В.С.Ротенберг. – М. : Центр Гуманитарной литературы «РОН», 2001. – 256 с.
3. Божович, Л.И. Проблемы мотивационной сферы ребенка [Текст] / Л.И.Божович // Изучение мотивации поведения детей и подростков. – М. : Просвещение, 1972. – С. 7-44.

